

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2022. № 11.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.11.4>

УДК 330.341.1

О. Ю. Ємельянов,

д. е. н., професор, професор кафедри економіки підприємства та інвестицій,

Національний університет «Львівська політехніка»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1743-1646>

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

O. Yemelyanov,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Professor of the Department of Business Economics and Investment,

Lviv Polytechnic National University

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF ASSESSING THE LEVEL OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF ENTERPRISES

Метою цього дослідження є розроблення методичних засад оцінювання рівня економічного розвитку підприємств. Показані відмінності між економічним розвитком підприємств та їх економічним зростанням. Виділено характерні риси економічного розвитку суб'єктів господарювання та встановлено головні чинники, які справляють вплив на його рівень. Запропоновано оцінювати цей рівень шляхом визначення певної частини приросту величини того чи іншого виду фінансово-економічних результатів

діяльності підприємства. Зокрема, до таких результатів віднесено показники прибутку, надприбутку та ринкової вартості суб'єкта господарювання. Здійснено апробацію розроблених методичних засад оцінювання рівня економічного розвитку підприємств за їхньою вибіркою. Використання цих засад у практиці діяльності суб'єктів господарювання дасть можливість підвищити точність оцінювання рівня їх економічного розвитку, що, своєю чергою, покращить процес подальшого управління ним.

The purpose of this study is to develop methodological principles for assessing the level of economic development of enterprises. The topicality of the topic is due to the fact that ensuring long-term growth in the volume of financial and economic results of enterprises in a dynamic competitive environment requires constant improvement of various aspects of this activity. First of all, it concerns the improvement of resources available at enterprises and the improvement of the competencies of their managers and specialists in business management. As a result, economic development will take place at the enterprises, which is necessary for economic entities to maintain the proper efficiency of their functioning process. At the same time, the development and implementation of measures to accelerate the economic development of enterprises require preliminary quantitative assessment.

To achieve the goal and solve the research tasks, the following general scientific and special methods are used in the work: theoretical generalization – when constructing indicators for evaluating the level of economic development of economic entities; modelling – when studying the mechanism of formation of financial and economic results of the economic development of enterprises; grouping – when dividing into groups those factors that affect the level of economic development of enterprises; abstraction – when determining the characteristic features of this development, etc.

The differences between the economic development of enterprises and their economic growth are shown. Characteristic features of the economic development of economic entities are highlighted, and the main factors influencing its level are

identified. It is proposed to evaluate this level by determining a certain part of the increase in the value of one or another type of financial and economic results of the enterprise. In particular, such results include indicators of profit, surplus profit and market value of the business entity. The developed methodological principles for assessing the level of economic development of enterprises based on their sample were tested.

The use of these principles in the practice of business entities will make it possible to increase the accuracy of assessing the level of their economic development, which, in turn, will improve the process of further management.

Ключові слова: підприємство, економічний розвиток, оцінювання розвитку, рівень економічного розвитку, фінансово-економічний результат, ринкова вартість.

Keywords: enterprise, economic development, evaluation of development, level of economic development, financial and economic result, market value.

Постановка проблеми. Забезпечення довготривалого зростання обсягів фінансово-економічних результатів діяльності підприємств в умовах динамічного конкурентного середовища потребує постійного покращення різних аспектів цієї діяльності. Насамперед, це стосується вдосконалення наявного у підприємств ресурсного забезпечення та покращення компетентностей їх менеджерів та фахівців у питаннях управління господарською діяльністю. Внаслідок цього на підприємствах відбуватиметься економічний розвиток, який є вкрай необхідним для підтримання суб'єктами господарювання належної ефективності процесу їх функціонування. Водночас, розроблення та реалізація заходів із прискорення економічного розвитку підприємств потребують його попереднього кількісного оцінювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання розроблення теоретичних та методико-прикладних засад забезпечення економічного розвитку національної економіки, окремих регіонів та підприємств вивчалось

багатьма науковцями. Суттєвих успіхів у вирішенні зазначеного питання досягли, зокрема, такі дослідники, як О. Амоша [1], Л. Волощук [2], В. Геєць [3], В. Герасимчук [4], С. Гладій [5], Н. Захарченко [6], А. Касич [7], Н. Міценко [8], В. Найдюк [9, 10], Г. П'ятницька [10] та ін. Цими та низкою інших науковців здійснено детальний розгляд механізмів забезпечення економічного розвитку, зокрема на інноваційних засадах, встановлено глибокі закономірності функціонування таких механізмів, визначено шляхи збільшення темпів та масштабів розвитку економіки держави, регіонів та підприємств, розроблено дієвий інструментарій реалізації цих шляхів. Водночас, питання формування методичних основ оцінювання рівня економічного розвитку підприємств на теперішній час не є остаточно вирішеним. Враховуючи теоретичну та прикладну значущість розв'язання цього питання, постає необхідність у його подальшому дослідженні.

Мета статті полягає у розробленні методичних засад оцінювання рівня економічного розвитку підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність забезпечення ефективного функціонування підприємств у конкурентному ринковому середовищі зумовила значний науковий інтерес до проблем економічного розвитку суб'єктів господарювання. Дослідження закономірностей цього розвитку потребує, насамперед, виділення його головних особливостей, до яких варто віднести такі: по-перше, зазначений розвиток є змінами, які мають виключно внутрішню природу, тобто їхнє джерело знаходиться в середині підприємств; по-друге, зовнішнім проявом економічного розвитку підприємств виступає збільшення економічних результатів їхньої діяльності (передусім, одержуваних доходів та прибутків); по-третє, економічний розвиток суб'єктів господарювання безпосередньо пов'язаний із збільшенням економічного потенціалу підприємств (зокрема, зі зростанням наявних у них обсягів економічних ресурсів, покращанням рівня якості та підвищенням спроможностей щодо ефективного використання таких ресурсів).

Також варто відзначити, що економічний розвиток суб'єктів господарювання відображається не тільки в зростанні їх економічного потенціалу, але й у покращенні процесу його реалізації [11, 12]. Така реалізація передбачає вдосконалення тих чи інших функціональних властивостей підприємств (прибутковості, економічної стійкості, ділової привабливості тощо), які проявляються суб'єктами підприємництва у взаємовідносинах із зовнішнім середовищем. З урахуванням цього під економічним розвитком підприємств доцільно розуміти стійкі зміни внутрішніх властивостей суб'єктів господарювання, які зумовлюють покращення функціональних властивостей цих суб'єктів, внаслідок чого відбувається збільшення економічного потенціалу підприємств із подальшою реалізацією додатково набутих ними економічних можливостей.

При цьому для економічної теорії та практики господарської діяльності важливим є розмежування понять економічного зростання підприємства та його економічного розвитку. Таке розмежування потребує врахування чинників, які зумовлюють кожен з цих двох процесів. Дійсно, економічний розвиток суб'єктів господарювання відбувається внаслідок змін у їх внутрішньому середовищі, тоді як економічне зростання компаній може відбуватися також і завдяки дії зовнішніх факторів. При цьому, якщо діятимуть лише зовнішні фактори, то доходи і прибутки підприємств зростатимуть без змін у їх внутрішньому середовищі, тобто економічного розвитку за таких умов не відбудеться. Отже, поняття економічного зростання підприємств є більш широким порівняно із поняттям їх економічного розвитку.

Відзначимо, що, оскільки економічний розвиток підприємства є різновидом його економічного зростання, то загальні закономірності економічного зростання підприємства, перелік та характеристика яких подані у табл. 1, значною мірою відносяться і до економічного розвитку суб'єктів господарювання.

Таблиця 1. Основні закономірності економічного зростання підприємств

Назви закономірностей	Зміст властивостей
1. Обмеженість економічного зростання	За будь-яким критерієм економічного зростання підприємства можливості такого зростання завжди є обмеженими. Зокрема, темпи зростання чистого прибутку підприємства не можуть протягом необмеженого часу перевищувати норму прибутковості інвестицій
2. Економічний розвиток підприємства є складовою його економічного зростання	Загалом, економічні результати зростання є ширшими, ніж результати економічного розвитку підприємства, оскільки зростання може відбуватися і за завдяки дії екзогенних чинників. При цьому у такому випадку, як правило, неможливо повністю виокремити приріст економічних результатів, що зумовлені саме економічним розвитком
3. Вплив фактору масштабу на потенціал економічного зростання	За інших незмінних умов менші за розміром підприємства певної галузі мають більший потенціал відносного зростання їх економічних результатів. Зокрема, у першому наближенні залежність між потенціалом відносного зростання підприємств та їх розміром є обернено пропорційною
4. Вплив фактору ефективності на потенціал економічного зростання	За інших незмінних умов більш ефективні підприємства певної галузі мають більший потенціал відносного зростання їх економічних результатів. Зокрема, у першому наближенні залежність між потенціалом відносного зростання підприємств та їх розміром є прямо пропорційною
5. Еквіфінальність	Підприємства однієї галузі з однаковим набором некерованих параметрів, що знаходяться на різних стадіях свого економічного розвитку, за певних умов здатні досягти його однаковий кінцевий рівень
6. Галузева диференціація	Потенціал економічного розвитку підприємства залежить від виду його економічної діяльності. Зокрема, більш високий рівень ефективності функціонування одного підприємства відносно другого не завжди означає, що потенціал його економічного розвитку є більш високим, якщо ці підприємства належать різним галузям

Джерело: сформовано автором

Необхідно відзначити, що на темпи та масштаби економічного розвитку підприємств, а також, відповідно, і на його рівень впливає низка чинників. До головних з них варто віднести такі:

1) обсяги та якість ресурсного забезпечення діяльності підприємств. Зокрема, доцільно виділити такі види ресурсів суб'єктів підприємництва: матеріальні (наявні на підприємствах запаси матеріалів, сировини, напівфабрикатів, палива, енергії тощо); технічні (устаткування, транспортні засоби, виробничий інструмент тощо) та інші засоби праці (зокрема, будівлі); людські (кадри працівників підприємств); фінансові (наявні грошові засоби, за

допомогою яких підприємства придбають інші види ресурсів); інформаційні (різноманітні відомості про внутрішнє та зовнішнє середовище підприємств);

2) рівень якості продукції, що виробляється підприємствами. Її властивості як носія потенціалу економічного розвитку підприємств співпадатимуть із її наявними споживчими властивостями (виконуваними нею функціями, її надійністю, ергономічністю, економічністю, довговічністю тощо);

3) рівень якості процесу організування господарської діяльності. Крім виробничої та збутової діяльності фірм, доцільно також відмітити діяльність з ресурсного забезпечення перебігу виробничо-збутового процесу. Своєю чергою, забезпечення перебігу виробничо-збутового процесу повинно включати такі складники як матеріальне, кадрове та технічне забезпечення процесів виробництва та збуту продукції підприємств.

Оцінювання економічного розвитку підприємств потребує, насамперед, визначення ознак (критеріїв), за допомогою яких можливо було б встановити, чи відбувається цей розвиток та яким є його рівень. Такими ознаками, очевидно, повинні виступати цілі діяльності підприємств. При цьому існує багато різних варіантів таких цілей, що відрізняються, насамперед, різним ступенем їх узагальненості. Так, однією з найбільш поширених цілей господарської діяльності є зниження величини поточних витрат, пов'язаних із її провадженням. Проте, не дивлячись на простоту формулювання такої цілі, її досягнення часто не корелює із підвищенням ефективності діяльності підприємства. Цей недолік можливо усунути, якщо перейти до більш загальної мети, а саме – збільшення величини чистого прибутку підприємства. Водночас, прибуток є потоковою величиною, тому наперед необхідно визначати тривалість проміжку часу, протягом якого необхідно досягти його максимізації. При цьому можливою є ситуація, за якою зростання величини прибутку підприємства у майбутньому потребує попереднього проведення процедури його реінвестування протягом певного достатньо тривалого проміжку часу. Інакше кажучи, отримання значного обсягу прибутку в майбутньому часто потребує відмови від нього впродовж декількох послідовних проміжків часу.

Ще більш загальним індикатором ефективності функціонування підприємств та, відповідно, ознакою їхнього розвитку, вступає показник ринкової вартості компаній, визначений шляхом капіталізації усього потоку їх майбутнього чистого прибутку. Водночас, показник ринкової вартості підприємств як показник вимірювання рівня їх економічного розвитку не враховує обсяг інвестицій у цей розвиток. Тому найбільш узагальненим індикатором вимірювання рівня розвитку економічного суб'єкта є різниця між приростом ринкової вартості підприємства на кінець звітного року порівняно з його початком та величиною інвестицій, що зумовили цей приріст.

Оскільки рівень економічного розвитку підприємств за своїм змістом має відносний характер, то кожен з показників цього рівня повинен обчислюватися як відношення приросту величини відповідного абсолютного індикатора економічного розвитку суб'єктів господарювання у звітному періоді порівняно із базовим до значення цього індикатора у базовому періоді:

$$P_i = \frac{\Delta I_i}{I_{0i}}, \quad (1)$$

де P_i – рівень економічного розвитку підприємства за i -тим абсолютним індикатором, частки одиниці;

ΔI_i – приріст величини відповідного абсолютного індикатора економічного розвитку суб'єкта господарювання у звітному періоді порівняно із базовим, грошових одиниць;

I_{0i} – значення i -того абсолютного індикатора економічного розвитку суб'єкта господарювання у базовому періоді, грошових одиниць.

Окрему увагу потрібно приділяти тому, щоб обчислений приріст абсолютного індикатора економічного розвитку суб'єктів господарювання у звітному періоді порівняно із базовим періодом відбувався саме завдяки економічному розвитку підприємств (оскільки, як вже зазначалося вище, цей приріст може мати зовнішню (екзогенну) природу). Зокрема, для показника операційного прибутку зазначений приріст за певним видом продукції може бути обчислено за допомогою такої формули:

$$\Delta\Pi_p = (\Delta C_1 + \Delta C_1) \times (O_6 + \Delta O_1) + (C_6 - C_6) \times \Delta O_1; \quad (2)$$

де $\Delta\Pi_p$ – приріст величини прибутку підприємства за певним видом продукції у звітному році порівняно із базовим, викликаний економічним розвитком цього підприємства, грошових одиниць;

ΔC_1 – приріст ціни одиниці продукції у звітному році порівняно із базовим, викликаний розвитком підприємства (наприклад, підвищенням якості цієї продукції), грошових одиниць;

ΔC_1 – приріст собівартості одиниці продукції, викликаний розвитком підприємства (наприклад, переходом на виготовлення продукції за допомогою нової прогресивної технології), грошових одиниць;

O_6 – натуральний обсяг реалізації підприємством продукції у базовому році;

ΔO_1 – приріст натуральних обсягів збуту підприємством певної продукції, викликаний його розвитком (наприклад, нарощуванням виробничої потужності підприємства);

C_6 – ціна одиниці цього виду продукції без непрямих податків у базовому році, грошових одиниць;

C_6 – собівартість одиниці цього виду продукції у базовому році, грошових одиниць.

З метою апробації запропонованого підходу до оцінювання рівня економічного розвитку суб'єктів підприємництва було відібрано 85 підприємств західного регіону України, які належать до трьох видів економічної діяльності (виробництво харчових продуктів, оброблення деревини та виготовлення виробів з неї, а також виробництво машин та устаткування). За кожним підприємством було зібрано дані про фінансово-економічні результати діяльності та чинники, що визначають ці результати. Завдяки цьому було обчислено рівень економічного розвитку досліджуваних підприємств за величиною їх чистого прибутку. Відповідні результати представлені у табл. 2.

Таблиця 2. Показники рівня економічного розвитку досліджуваних підприємств за величиною їх чистого прибутку за 2018–2021 рр.

Назви показників	Значення показників за видами економічної діяльності		
	Виробництво харчових продуктів	Оброблення деревини та виготовлення виробів з неї	Виробництво машин та устаткування
1. Загальна кількість підприємств, які досліджувалися	37	22	26
2. Кількість підприємств, за якими відбувалося економічне зростання	26	17	15
3. Кількість підприємств, за якими відбувався економічний розвиток	24	16	15
4. Частка підприємств, за якими відбувався економічний розвиток, у загальній кількості досліджуваних підприємств, %	64,86	72,73	57,69
5. Середній рівень економічного розвитку у тих підприємств, у яких він відбувся, %	7,3	6,5	4,8
6. Кількість підприємств, у яких рівень економічного розвитку:			
6.1. Перевищував 10%	9	3	2
6.2. Знаходився у діапазоні від 5% до 10%	10	8	6
6.3. Був меншим за 5%	5	5	7

Джерело: розраховано автором на основі даних про діяльність досліджуваних підприємств за період 2018–2021 рр.

Як випливає з даних, наведених у табл. 2, середній рівень економічного розвитку досліджуваних підприємств за величиною чистого прибутку за період 2018–2021 рр. коливався за видами економічної діяльності від 4,8% до 7,3%. При цьому за значною кількістю підприємств економічний розвиток взагалі не відбувався (зокрема, для машинобудування частка таких підприємств перевищувала 40%). Також за усіма видами економічної діяльності за більшістю підприємств, у яких впродовж досліджуваного періоду відбувався економічний розвиток, його рівень не перевищував 10%.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Під економічним розвитком підприємств доцільно розуміти стійкі зміни внутрішніх властивостей суб'єктів господарювання, які зумовлюють покращення функціональних властивостей цих суб'єктів, внаслідок чого відбувається збільшення

економічного потенціалу підприємств із подальшою реалізацією додатково набутих ними економічних можливостей. При цьому головною ознакою економічного розвитку будь-якого підприємства є зростання величини його потенціалу внаслідок певних стійких змін у внутрішньому середовищі. Оцінювання економічного розвитку підприємств потребує, насамперед, визначення ознак (критеріїв), за допомогою яких можливо було б встановити, чи відбувається цей розвиток та яким є його рівень. Такими критеріями можуть вступати максимум значень показників чистого прибутку підприємства, його надприбутку, ринкової вартості тощо. Оскільки рівень економічного розвитку підприємств за своїм змістом має відносний характер, то кожен з показників цього рівня повинен обчислюватися як відношення приросту величини відповідного абсолютного індикатора економічного розвитку суб'єктів господарювання у звітному періоді порівняно із базовим до значення цього індикатора у базовому періоді. Подальші дослідження повинні бути присвячені, зокрема, факторному аналізуванню рівня економічного розвитку підприємств.

Література

1. Амоша О. І., Булеєв І. П., Шевцова Г. З. Інноваційне оновлення техніко-технологічної бази промислового виробництва на синергетичних засадах: теорія і практика. Економіка промисловості. 2007. № 1(36). С. 3–9.
2. Волощук Л. О. Методичні засади та проблеми оцінювання інтелектуальної складової інноваційного розвитку промислового підприємства. Економічний аналіз 2014. № 18 (2). С. 87–94.
3. Геєць В. М. Бар'єри на шляху розвитку промисловості на інноваційній основі та можливості їх подолання. Економіка України. 2015. № 1. С. 4–25.
4. Герасимчук В. Г., Довгань Л. Є., Давиденко В. Р. Інноваційно-інвестиційний розвиток промисловості України: проблеми і перспективи. Інвестиції: практика та досвід. 2006. № 12. С. 14–17.
5. Гладій С. Фінансовий механізм інвестування інноваційного розвитку: теоретико-методологічний підхід до управління. Наука молода. 2005. № 3. С. 109–115.

6. Захарченко Н. В. Оцінка рівня високотехнологічного розвитку виробничого підприємства. Економічний вісник університету. 2005. Вип. 26.1. С. 73–80.
7. Касич А. О. Модернізація як стратегічне завдання розвитку промисловості України. Бізнес Інформ. 2016. № 7. С. 67–72.
8. Міценко Н. Г., Міщук А. І. Розвиток підприємства на основі інформаційного та інноваційного потенціалу. Науковий вісник Одеського національного економічного університету. 2016. № 4(236). С. 191–204.
9. Найдюк В. С. Сутність та передумови інноваційного розвитку підприємств. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2013. № 4. С. 251–263.
10. П'ятницька Г. Т., Найдюк В. С. Фінансова стійкість як базис для визначення стратегічного вектору інноваційного розвитку підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 4. С. 7–16.
11. Emelyanov O. Y., Kurylo O., Petrushka T. Methodological principles of evaluating economic potential of industrial enterprise sustainable development. Науковий вісник Полісся. 2018. № 2 (14). С. 141–149.
12. Yemelyanov O., Symak A., Zarytska O. Modelling the process of forming the potential of economic development of an industrial enterprise. Periodyk naukowy Akademii Polonijnej, Czestochowa, Akademia Polonijna w Czestochowie. 2016. № 3, P. 128–137.

References

1. Amosha, O. I., Bulieiev, I. P. and Shevtsova, H. Z. (2007), “Innovative renewal of the technical and technological base of industrial production on a synergistic basis: theory and practice”, *Ekonomika promyslovosti*, vol. 1(36), pp. 3–9.
2. Voloschuk, L. O. (2014), “Methodical bases and problems of estimation of an intellectual component of innovative development of the industrial enterprise”, *Ekonomichnyj analiz*, vol. 18 (2), pp. 87–94.
3. Heiets', V. M. (2015), “Barriers to the development of industry on an innovative basis and opportunities to overcome them”, *Ekonomika Ukrainy*, vol. 1, pp. 4–25.

4. Herasymchuk, V. H., Dovhan', L. Ye. and Davydenko, V. R. (2006), "Innovation and investment development of Ukrainian industry: problems and prospects", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 12, pp. 14–17.
5. Hladij, S. (2005), "The financial mechanism of investing in innovative development: a theoretical and methodological approach to management", *Nauka moloda*, vol. 3, pp. 109–115.
6. Zakharchenko, N. V. (2005), "Assessment of the level of high-tech development of a manufacturing enterprise", *Ekonomichnyj visnyk universytetu*, Vol. 26.1, pp. 73–80.
7. Kasych, A. O. (2016), "Modernization as a strategic task of industrial development of Ukraine", *Biznes Inform*, vol. 7, pp. 67–72.
8. Mischenko, N. H. and Mischuk, A. I. (2016), "Enterprise development based on information and innovation potential", *Naukovyj visnyk Odes'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu*, vol. 4(236), pp 191–204.
9. Najdiuk, V. S. (2013), "The essence and prerequisites for innovative development of enterprises", *Marketynh i menedzhment innovatsij*, vol. 4, pp. 251–263.
10. P'iatnyts'ka, H. T. and Najdiuk, V. S. (2018), "Financial stability as a basis for determining the strategic vector of innovative development of the enterprise", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 4, pp. 7–16.
11. Emelyanov, O. Y., Kurylo, O. and Petrushka, T. (2018), "Methodological principles of evaluating economic potential of industrial enterprise sustainable development", *Scientific Bulletin of Polissya*, vol. 2 (14), pp. 141–149.
12. Yemelyanov, O., Symak, A. and Zarytska, O. (2016), "Modelling the process of forming the potential of economic development of an industrial enterprise", *Periodyk naukowy Akademii Polonijnej, Czestochowa, Akademia Polonijna w Czestochowie*, vol. 3, pp. 128–137.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2022 р.